

TEXTY

Myšlení ve fragmentech

ŠPANĚLSKÁ LITERÁRNĚVĚDNÁ ESEJISTIKA A CLAUDIO GUILLÉN

Matouš Jaluška

ÚSTAV PRO ČESKOU LITERATURU AV ČR

Mezi španělskými literárními vědci se památka Claudia Guilléna (1924–2007) těší nemalé úctě. Již za svého života byl tento muž prohlášen za nejdůležitějšího španělského komparatistu 20. století (VILLANUEVA 1999), a dokonce se díky svému trojjazyčnému vchování a mládí strávenému mezi Španělskem, Francií a Velkou Británií stal pro své krajany jakýmsi vyvoleným hrdinou srovnávací literární vědy (VÁSQUEZ MEDEL 1999: 15). V dané zemi a století zůstává osamoceným exponentem této disciplíny („zdá se, že španělská tradice literární komparatistiky sestává jenom z něho“ [JORNET SOMOZA 2011: 137]) a motivací pro jeho návrat do Španělska v osmdesátých letech (těsně po tom, co na Harvardu dosedl na katedru pojmenovanou po jeho učiteli Harry Levinovi) byla touha obnovit v otcovské zemi srovnávací literární studia na akademické úrovni.

Když jsem byl redakcí *České literatury* požádán o to, abych do překladové rubriky vybral dostatečně reprezentativního zástupce španělského literárněvědného myšlení, jehož práce zároveň hranice Pyrenejského poloostrova přesahuje, zvolil jsem právě Guilléna. Autor ostatně není v českém prostředí neznámý — péčí kolektivu vedeného hispanistkou Annou Houskovou zde vyšla jeho rozsáhlá učebnice literární komparatistiky *Mezi jednotou a růzností* (GUILLÉN 2008). Claudio Guillén však nekráčet pouze v patách velkých literárních vědců a historiků, jejichž žákem byl (kromě Harryho Levina můžeme jmenovat například Renata Poggioliho či Reného Welleka), ale následoval také velké esejeisty či spíše badatele (obvykle hispánského původu), kteří svou akademickou akribii spojovali s psaním pro širší publikum tvořené vzdělanci napříč disciplínami. Mezi těmito osobami je třeba na prvním místě jmenovat Španěla América Castra (1885–1972), na kterého Guillén vzpomíná jako na staršího kolegu (GUILLÉN 2001: 30–31) a dva poněkud méně akademické Mexičany, nobelistu Octavia Paze (1914–1998) a Alfonse Reyese (1889–1959). Jedna z prvních ukázek ve výše jmenované Guillénově knize pochází z básně,

kterou zesnulému Reyesovi věnoval Jorge Luis Borges, a Guillén ji cituje, aby navodil „elementární slast“ ukrytou ve slovech (IDEM 2008: 17–18). Octavio Paz dává o několik stránek dříve Guillénovi možnost odrazit se při pokusu o náčrt polaritu mezi univerzálním a lokálním o jeho popis uměleckého díla jakožto nehmotného obrazu připoutaného ke skutečné zemi (IBID.: 15).

Tyto skromné výpisky z četby napovídají, jak důležitou roli hrála ve vědecké práci Claudia Guilléna esejistika. On sám své první obsáhlejší vydané knize, publikované ještě v USA, vložil do podtitulu spojení *Essays toward the Theory of Literary History* (IDEM 1971) — sám své vrcholné vědecké výkony prezentuje jako eseje směřující nějakým směrem, bez garance toho, že dojdeme k cíli. Právě esejistickou tvář slavného komparatisty představím čtenářům *České literatury* na následujících stranách, jako pars pro toto esejistiky, která sama sebe nepřestává považovat za součást širokého proudu literární vědy a zejména literární historie, tedy esejistiky akademické, v její specifické hispánské podobě.

Španělský esej — *ensayo* — je žánrem překračujícím hranice. Čisté montaignovské formě i introspektivnímu zaměření se sice vyhýbá (ULLMAN 1997: 1675–1676), díky tomu však do sebe dokáže pojmout a vyjádřit výsledky lidských snah nejrůznějšího druhu, včetně těch vědeckých. I zde je určen pro skici a zkoušky, působí jako prostředek k přiblížení problému.

Vincente Cervera a María Dolores Adsuarová (CERVERA — ADSUAR 2005) užívají k popisu eseje výraz *bosquejo*, označující původně osekání kmene stromu natolik, aby jej bylo možné odvézt z lesa. Takový akt „uchopení“ je předpokladem další práce s látkou, sám o sobě zároveň vyžaduje značnou námahu. Španělské eseje proto obvykle nejsou těkavé, ani arbitrární. Zmíněná námaha působí směrem ke sjednocení jednotlivých fragmentů či proudů uvažování (o jejichž vyzkoušení esejista usiluje) do jediného, sémanticky koherentního směru.¹ Vědecky orientovaná interpretační práce probíhá v eseji za použití rétorických prostředků, základní dynamiku této textové formy určuje proces argumentace. Španělská literární teoretička Belén Hernándezová si povšimla, že v eseji hraje právě „dobrodružství myšlení“, pronášení argumentů a přesvědčování publika roli, kterou v jiných, beletrističtějších žánrech hraje fabule (HERNÁNDEZ 2005: 178). Marek Mikušiak hovoří v návaznosti na Rolanda Barthesa o esejistice jako o „poctivém hledání textového výrazu, kde literární prostředky neslouží k osvěžení, ale k usměrnění interpretace“ (MIKUŠIAK 2014: 38).

Text sám zůstává plně v oblasti racionality (ARENAS CRUZ 1997: 88–90). Novodobá španělská esejistika je ostatně od samého počátku spjata s osu-

1 Ezejista přitom obvykle klade důraz na to, aby strukturu jeho uvažování bylo možné jasně vykázat. Srov. například práci Marie Eleny Arenasové Cruzové, která zkoumá uspořádanost a ostentní myšlení v esejích paradigmatického vzdělance první poloviny 20. století Josého Ortegy y Gassetta (ARENAS CRUZ 2005).

dy modernizačního hnutí na Pyrenejském poloostrově (NOVELLA 2005: 113).² Není tedy divu, že si v této oblasti autoři často vybírají formu eseje i tehdy, když chtějí komunikovat v rámci vědeckého diskurzu, u vědomí toho, že eseje věnované literárněvědným a literárněhistorickým tématům nazývají na antickou tradici, která začala již s Aristotelovou *Poetikou* (srov. BROWN 1997).

V úvodu *Essays toward the Theory of Literary History* nacházíme konstatování: „Každý, kdo se někdy namáhal na poli literární komparatistiky nebo se chtěl této disciplíně naučit, zajisté pozná, že většina následujících stran je věnována problémům, které trápí komparatisty“ (GUILLÉN 1971: 3). Literární historie a komparatistika spolu úzce souvisejí, jedna disciplína přechází do druhé. Zacházejí se společnými problémy a mohou se navzájem obohatit nalezenými způsoby řešení. Jaké problémy a řešení to v Guillénově případě jsou? Co chce přiblížit pomocí eseje?

Pro autorovo uvažování o literatuře je typická touha vidět v soustavě vzájemně provázaných textů dynamický systém nadaný určitou „vůlí k řádu“, která je vlastní všem svrchovaným lidským výtvorům (IDEM 1957). Pohyb v rámci tohoto systému, například vzestup a úpadek jednotlivých žánrů, přitom nemusí probíhat jen prostřednictvím vlivu jednoho výtečného individua na jiné (srov. VILLANUEVA 2012), ale také díky konvenci, která působí kolektivně a naráz (synchronně). K tomu, aby se básník stal petrarkistou, proto stačí, aby tvořil konvenční poezii v petrarkovské době, z Petrarky samotného nemusí číst nic (GUILLÉN 1979; srov. GARCÍA JURADO 2015). I tradice podle Guilléna působí v první řadě synchronně a je diachronní (či historická) jen „v jakémsi mlhavém či sentimentálním smyslu“ (GUILLÉN 1971: 453) — jeho pojetí tradice se tak liší od výrazné koncepce T. S. Eliota, na kterou navázal již několikrát zmíněný Harry Levin.

Guillén na systém literatury nepohlíží pouze dynamicky, ale také prostorově. Důležitou roli pro něj proto hraje koncept příbytku (*morada*), prostoru, který má své hranice, a proto se může otevírat a zavírat, přijímat podněty (osoby, tradice), anebo je vyvrhovat. Jednotlivé národní literatury či tradice představují v jeho myšlení právě takové příbytky, jeviště systémotvorných procesů. Součet všech příbytků tvoří totální obydlí, místo-celek („morada total“ [IDEM 2001: 39–41]), v zásadě totožné s *Weltliteratur* Johanna Wolfganga von Goethe.

S ohledem na výše jmenované základní kameny Guillénova myšlení jsem pro toto číslo *České literatury* zvolil překlad několika pasáží z eseje *El sol de*

2 Na druhou stranu však lze za esejisty či protoesejisty považovat již kulturně neobyčejně aktivního panovníka Alfonse X. Učeného (1221–1284), jeho synovce dona Juana Manuela (1282–1348), autora „esejistického“ díla *Hrabě Lucanor* (orig. *El conde Lucanor*, vyšlo česky [MANUEL 1961]), či mystičku Terezii z Ávily, která podle předního teoretika žánru Josefa Luise Gómeze-Martíneze vytvořila model pro žánr duchovního eseje (GÓMEZ-MARTÍNEZ 1992). Přehledný nástin prehistorie a historie žánru podává Pierre L. Ullmann v *Encyclopedia of the Essay* (ULLMAN 1997).

los desterrados (Slunce vyhnanců), který vyšel poprvé jako samostatný svazek (IDEM 1995) a jeho druhé vydání bylo zahrnuto do výboru příznačně nazvaného *Multiples moradas* (Mnohé příbytky [IDEM 1998]). Tato stať totiž může působit jako dobrá ukáзка Guillénova synchronismu aplikovaného na poli literární historie. Paradigmatičtí hrdinové jako Diogenés či Ovidius dodnes působí, usnadňují čtení současných exulantů, lze se o ně opřít při pokusu o kategorizaci exilu. Jejich status minulých dějů je iluzorní, neboť exil působí stále znovu, dnes a denně. Guillén v souladu s tradicí eseje jakožto fragmentu zdůrazňuje částečnost svého pokusu. Nerezignuje však na pečlivý výběr příkladů, jednotlivá gesta sleduje napříč dějinami (ačkoli nezapomíná co chvíli zdůraznit, že čistě diachronní pohled na věci je mu cizí), syntetizuje a sumarizuje své závěry. Přiznaná fragmentárnost tváří v tvář ohromnému korpusu textů tak nakonec nepůsobí jako projev diletantství či falešné skromnosti, ale jako poctivý výrok. Zdá se, že jinak bádát nelze.

Při výkladu Guillén v zásadě postupuje metodou juxtaopozice literárních obrazů, které klade na časovou osu evropských dějin. Ta mu však slouží pouze jako organizační princip, nit, na kterou lze navlékat jednotlivé argumenty, mající obvykle podobu obsáhlých ukázek z konkrétních děl. Proto jsem pro tento překlad vybral zejména pasáže z posledních dvou kapitol knihy, kde autor cituje zejména ze španělských a jihoamerických autorů, kteří v českém prostředí nejsou příliš známí.

Celkový plán *Slunce vyhnanců* vypadá následovně: po úvodu (který překládám v úplnosti) následuje první kapitola, vymezující dvě obdobné odpovědi na skutečnost vyhnanství — stoický klid a kynickou touhu po něm. Obě dvě jsou spojeny s obrazem všudypřítomného slunce, které svítí na všechna místa a na celé lidstvo; jako takové může vyhnance nejen utěšit, ale také jim dodat sílu čelit světské moci všeho druhu (jak se ukazuje již v prvním Guillénově příkladu, ve slavné historce o setkání kynika Diogena a Alexandra Makedonského). Ve třetí kapitole je proti těmto dvěma možnostem postaven třetí archetyp, ztělesněný Ovidiem, kterého vyhnanství motivuje k tvorbě, on sám však své postavení nenávidí. Neustálé návraty k sobě samému, k vlastním prožitkům a neštěstí, znemožňují jeho *Listům z Pontu* dorůst do epické podoby. Namísto toho z nich krystalizuje elegie. Z těchto kapitol překládám vybrané úryvky, které umožňují sledovat autorovu argumentaci.

V následující části se Guillén postupně zabývá klasickou čínskou podobou exilu básníka, který skoro vždy působil rovněž jako státní funkcionář a jako takový se musel přesouvat po říši vždy podle přání svých nadřízených. Neustálá hrozba převelení (anebo vyhnanství za trest) jej pak snadno vedla k zaujetí postoje blízkého kynikům a také domácímu taoismu.

Ve čtvrté kapitole se autor vyrovnává s Dantem, jehož představuje jako propagátora stoického přístupu k věci. V páté kapitole sleduje vzestup protikladných obrazů Ovidia a Odyssea do podoby raněnovověkých paradigmat

v díle Joachima du Bellay a Williama Shakespeara. Šestá kapitola nazvaná „Diaspory a emigrace“ začíná návratem do autorovy domovské země. Vyhnaní Židů ze Španělska roku 1492 a vypovězení Morisků, potomků místního muslimského obyvatelstva, roku 1609 předznamenává vlnu velkých emigračních vln, doprovázejících nacionalizaci kultury a literatury. Emigrace však v důsledku působí proti nacionalismu, neboť z emigrantů postupně činí kosmopolity. Sedmá kapitola, z níž překládám obsáhlé úseky, nás v rámcovém příběhu evropských dějin dovádí k moderně, osmý oddíl linii argumentu uzavřuje finálními poznámkami, či spíše citáty.

Otázky spojené s exilem, vyhnanstvím či emigrací pro českou literární historii představují trvalou výzvu. Domnívám se Claudio Guillén může těm, kdo se touto výzvou cítí osloveni, přispět zejména svým trvalým důrazem na mnohotvárnost exilové zkušenosti. Fragmentárnost eseje totiž rozumu zabráňuje vynášet jiné nežli prozatímní soudy a nutí ho upravovat je a měnit při setkání s každým dalším textem či lidským osudem, a to i mimo chráněné pole krásné literatury.

Literatura

ARENAS CRUZ, María Elena

1997 *Hacia una teoría general del ensayo. Construcción del texto ensayístico* (Cuenca: Universidad de Castilla-La Mancha)

2005 „El ensayo como clase de textos del género argumentativo. Un ejemplo de Ortega y Gasset“; in Vicente Cervera, Belén Hernández, María Dolores Adsuar (edd.): *El ensayo como género literario* (Murcia: Universidad de Murcia), s. 43–58

BROWN, Stephen W.

1997 „Critical essay“; in Tracy Chevalier (ed.): *Encyclopedia of the Essay* (Chicago: Fitzroy Dearborn), s. 409–412

CERVERA, Vicente — ADSUAR, María Dolores

2005 „El bosquejo como arte“; in Vicente Cervera, Belén Hernández, María Dolores Adsuar (edd.): *El ensayo como género literario* (Murcia: Universidad de Murcia), s. II–12

GARCÍA JURADO, Francisco

2015 „La metamorfosis de la tradición clásica ayer y hoy“; in José Vela Tejada, Juan Francisco Fraile Vicente, Carmen Sánchez Mañas (edd.): *Studia Classica Caesaroaugustana. Vigencia y presencia del mundo clásico hoy. XXV años de Estudios Clásicos en la Universidad de Zaragoza* (Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza), s. 69–110

GOMÉZ-MARTÍNEZ, José Luis

1992 *Teoría del ensayo* (Ciudad de México: UNAM)

GUILLÉN, Claudio

1957 „Literatura como sistema. Sobre fuentes, influencias y valores literarios“; *Filología Romanza XIII*, s. 1–29

- 1971 *Literature as System. Essays toward the Theory of Literary History* (Princeton: Princeton University Press)
- 1979 „De influencias y convenciones“; 1616: *Anuario de la Sociedad Española de Literatura General y Comparada* II, s. 87–96
- 1995 *El sol de los desterrados* (Barcelona: Quaderns Crema)
- 1998 *Multiples moradas* (Barcelona: Tusquets)
- 2001 *Entre el saber y el conocer. Moradas del estudio literario* (Valladolid: Universidad de Valladolid)
- 2008 *Mezi jednotou a růzností. Úvod do srovnávací literární vědy*; přel. Anna Housková, Alexandra Berendová, Mariana Housková (Praha: Triáda)
- HERNÁNDEZ, Belén
- 2005 „El ensayo como ficción y pensamiento“; in Vicente Cervera, Belén Hernández, María Dolores Adsuar (edd.): *El ensayo como género literario* (Murcia: Universidad de Murcia), s. 144–178
- JORNET SOMOZA, Albert
- 2011 „Sobre Claudio Guillén y otros mitos“; *Forma. Revista d'estudis comparatius. Art, literatura, pensament* 4, s. 137–140
- MANUEL, Juan
- 1961 *Hrabě Lucanor*; přel. Luděk Kult (Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění)
- MIKUŠIAK, Marek
- 2014 „Esej“; *Jazykovedný časopis* LXV, č. 1, s. 37–50
- NOVELLA, Jorge
- 2005 „Las estelas de Ortega“; in Vicente Cervera, Belén Hernández, María Dolores Adsuar (edd.): *El ensayo como género literario* (Murcia: Universidad de Murcia), s. III–130
- ULLMAN, Pierre L.
- 1997 „Spanish essay“; in Tracy Chevalier (ed.): *Encyclopedia of the Essay* (Chicago: Fitzroy Dearborn), s. 1674–1683
- VÁSQUEZ MEDEL, Manuel Ángel
- 1999 „Tendencias actuales del comparatismo literario“; in Emilio Barón (ed.): *Literatura Comparada. Relaciones literarias hispano-inglesas (siglo XX)* (Almería: Universidad de Almería), s. 13–23
- VILLANUEVA, Darío
- 1999 „Claudio Guillén. La literatura comparada en y desde España“; in Darío Villanueva, António Monegal, Enric Bou (edd.): *Sin fronteras. Ensayos de Literatura Comparada en homenaje a Claudio Guillén* (Madrid: Castalia), s. 13–19
- 2012 „Claudio Guillén. (World) literature as system“; in Theo D'Haen, David Damrosch, Djelal Kadir (edd.): *The Routledge Companion to World Literature* (London/New York: Routledge), s. 108–116